

Олена КАРПЕНКО (Одеса)

**ХРЕМАТОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ
ТА ФАНТАЗІЇ ОНОМАСТІВ НАВКОЛО НЬОГО**

УДК 811.161.2'373.22

Карпенко О.Ю. Хремотонімічний фрейм та фантазії ономастів навколо нього; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Хремотонімію – власні назви окремих предметів – часто плутають з іншими розрядами: ідеонімами, ергонімами, хрононімами, а також із загальними серійними або сортовими назвами, які взагалі не належать до онімів. Учення про індивідуальні фрейми дозволяє доказово розмежувати розряди онімів і зокрема виділити хремотонімічний фрейм.

Ключові слова. Хремотонімія, фрейм. Серійні та сортові назви. Види (домени) хремотонімів: власні назви транспортних засобів, зброї, церковних дзвонів, стихійних лих, дерев тощо.

Resume. Chrematonyms – proper names of separate inanimate objects – are frequently confused with other groups, such as ideonyms, ergonyms, chrononyms, as well as with serial or brand names that do not belong to proper names at all. The theory of individual frames allows to divide clearly different groups of names and to outline chrematonymic frame.

Key words. Chrematonymy, frame. Serial and brand names. Kinds (domains) of chrematonyms: proper names of transport means, arms, church bells, acts of God, trees, etc.

Власні назви поділяються на розряди, класи або групи – ми в своїх працях намагаємося довести: на фрейми – залежно від типу об'єктів, що є носіями власних назв. Зрозуміло, що у різних дослідників кількість таких груп виявляється нетотожною. Хтось відносить, приміром, етноніми до власних назв і тим самим збільшує їх кількість, хтось вважає етноніми загальними назвами.

Концепції, що стосуються поняття хрематонімів, викликають суттєві дискусії. Н.В.Подольська чітко визначає хрематонім так: “Розряд онімів. Власне ім’я предмета матеріальної культури, в тому числі назви зброї, музичного інструмента, ювелірного виробу, дорогоцінного каменя, предмета начиння” [5:161]. В зв’язку з цим визначенням навколо хрематонімів накопичилося надто багато різних тверджень, на яких і дозволимо собі докладно зупинитися.

1. Можливо, через вираз Н.В.Подольської “предмет матеріальної культури” чимало ономастів вважає, що хрематоніми належать виключно антропогенним предметам, виготовленим людиною, що це “власні назви людських виробів” – Мілослава Кнаппова [10, т.2:375], хоч серед прикладів авторки словника маємо й золоті самородки “Заячі вуха”, “Верблюди”, “Мефістофель”. Золоті самородки створено природою, не людьми. А як бути з ураганами? Це теж витвори природи (*Девід, Кетрін*). Між тим Чеслав Косиль увів цю тезу навіть у запропоноване ним визначення хрематонімів: “хрематоніми – то власні назви деяких матеріальних витворів людини, промислових чи рукотвірних, одиничних чи серійних, таких, що не є тривало пов’язані з певним середовищем” [10, т.2:370]. Для ясності треба, гадаємо, у визначенні Н.В.Подольської вираз “предмет матеріальної культури” заступити на інший – “матеріальний предмет”, щоб термін “культура” не зводив цю групу тільки до витворів людини.

2. Ч.Косиль згадав у своєму визначенні ще одну прикмету, яку панівна більшість ономастів стійко адресує хрематонімам: до цієї групи включають як одиничні, так і серійні предмети. Це стосується різних косметичних назв (парфумів, шампунів тощо), назв цукерок (пол. *Piropis*, рос. *Мишка на Севере*, укр. *Корівка*), назви сортів рослин (так, гладіолусів існує більше 2000 сортів, троянд – більше 5000) – і кожен сорт має свою назву. Однак тут порушено головну ознаку власних назв – одиничність. Космонавт *Юрій Гагарін* – один, неповторний. Тому це власна назва, антропонім. Гладіолус

Юрій Гагарін – не один: скільки їх висадять, стільки й буде. Тут, отже, всупереч написанню, *Юрій Гагарін* – назва загальна, а не власна.

Термін **серійні назви** тут справи не рятує, бо він за змістом вказує на назви множин. Власне, з тим же успіхом можна проголосити „серіями” назви окремих видів тварин і визнати за власні назви лексеми *Вовк, Тигр, Лев, Кіт, Пес*. У байках чи казках це цілком припустимо, бо один представник певного виду істот подається відокремлено від інших представників, самодостатньо, як індивідуальний суб’єкт, іноді з відмежовуючим означенням: *Сірий Вовк, Золота Рибка*. Однак у реальній дійсності цього бути не може. Індивідуалізація, виокремлення одної тварини обов’язково приводить і до появи її індивідуальної назви – зооніма, що входить у окремий розряд власних назв, який становить окремий зоонімічний фрейм. Навіть і в художніх творах мова про окрему тварину супроводжується її окремим іменем (*Каушанка* у А.П.Чехова, *White Fang* у Дж.Лондона). Зокрема в казках Р.Кіплінга звірі іменуються індивідуальними, а не „серійними” назвами: *Bi-Coloured-Python-Snake*, а не Пітон, *Bagheera*, а не просто Пантера тощо.

Не менш показовим є такий епізод із ”Золотого теляти” І.Ільфа та Є.Петрова. Адам Козлевич, перейшовши із зlodіїв на чесне життя, придбав старий автомобіль: „Порода машини була невідома, але Адам Казимирович твердив, що це «лорен-дітріх»”. Остап Бендер, включивши Козлевича до своєї компанії і довідавшись від власника про марку машини, ухвалив: „Ну, що це за назва? Машина, як військовий корабель, повинна мати власну назву. Ваш «лорен-дітріх» відзначається чудовою швидкістю й благородною красою ліній. Тому пропоную присвоїти машині назву – „Антилопа – Гну”. Хто проти? Одноголосно” [1:36,45]. Як бачимо, справжній онім, індивідуальний хремотонім тут – „Антилопа – Гну”, а „серійна” назва „лорен-дітріх” є товарним знаком. Описана в романі ситуація добре демонструє опозицію оніма й товарного знака. Головною і обов’язковою ознакою власної назви є її одиничність. Нема одиничності – нема власної

назви. Розмірковування про серійність, фірмову назву, марку тут не є актуальними. Тільки одиничність об'єктів робить їх назву власною. Людвік Куба зазначає, що перші паровози, побудовані в Чехії ще за австрійських часів, одержували індивідуальні назви (тобто були справді хрематонімами). Для цього використовувалися міфологічні назви (*Геркулес, Кентавр*), показники швидкості (*Комета* і, між іншим, *Антилопа*) [10,t. 2:376]. Назва, яку вигадав Остап Бендер, використовувалася як назва транспортного засобу (щоправда, без уточнення – *Гну* і належала паровозові) ще в I половині XIX ст. пізніше ці транспортні хрематоніми заступилися алфавітно-номерологічними позначеннями, у яких реліктово зберігалися лише залишки онімійності.

3. Окремо від сказаного треба розглянути розмежування хрематонімів та прагмонімів, які теж часто плутаються. О.В.Суперанська пояснює, що прагмоніми – це “позначення марок машин, механізмів, агрегатів” [7:11]. В ономастичній енциклопедії дослідниця уточнює, що предмети розумової (духовної) діяльності людини відносяться до ідеонімів, а результати практичної (матеріальної) діяльності – до прагмонімів. Отже, “хрематонім – вид прагмоніма, власна назва окремого предмета матеріальної культури” [10,t.2:384].

Таким чином, прагмоніми – це назви матеріальних людських виробів, причому назви як загальні (*лорен-дітріх*), так і назви власні (*Антилопа-Гну*). На нашу думку, термінологічно зручніше було б за власними назвами закріпити термін **хрематоніми**, а термін **прагмоніми** долучати тільки до загальних назв (*дрезина, комп'ютер*). Нагадаємо, що джерелами цих термінів є гр. *chrēma*, род. *chrēmatos* “річ, предмет, справа, майно”, та гр. *pragma* “справа, дія, професія, річ, предмет”.

Л.Куба, на протиставу О.Суперанській, навпаки, прагматоніми вважає складником хрематонімів [10,t.2:376]. І це – різні напрямки поглядів на власні назви, які панують у російській та чеській ономастиці. У тій же роботі Л.Куба відносить до хрематонімів виразні, чітко окреслені ергоніми,

ідеоніми, відносить також і те, що ми теж вважаємо хрематонімами, а також чимало загальних, “серійних” назв.

Ясності справи значно заважає оцей розповсюджений, але помилковий погляд, що хрематоніми – тільки предмети, виготовлені людиною. Куди ж тоді віднести золотий самородок “Заячі вуха” чи діамант “Валентина Терешкова”?

4. У ряді національних концепцій у слов’янській ономастиці у складі хрематонімів опиняються також цілі окремі розряди (фрейми власних назв). Можна сказати, що хрематонімія в ономастиці виконує функції, які в кінці ХІХ ст. виконували прислівники у вченні про частини мови. Все, що не входило в апробовані частини мови, відносили до прислівників. Пізніше серед останніх Л.В.Щерба доказово виділив окрему частину мови – категорію стану (або предикатив). Багато вчених до окремої частини мови виділили вставні слова та інші, сумнівніші частини мови.

Щось подібне тепер відбувається з хрематонімами, від яких більшість слов’янських ономастів не відмежовує ідеонімів, ергонімів і, в меншій мірі, хрононімів, хоч усе це – різні групи власних назв, що надійно довели східнослов’янські та польські фахівці.

Так, ідеоніми – то власні назви духовних витворів людини: заголовки художніх, наукових та інших текстів, назви картин, скульптур, кінофільмів, театральних вистав тощо. Вони мають достатньо відмінностей від матеріальних предметів, механізмів, приладів, щоб творити окремий від хрематонімів розряд. Ці два розряди об’єднують тому, що то й то є предмети, які можуть переміщатися у просторі, а різницею між матеріальним і духовним у даному разі просто нехтують.

Ергоніми – то назви різних об’єднань людей [2]. Заводи, фабрики, крамниці, фірми, храми, військові підрозділи, ВНЗ, партії, різні товариства відносяться до ергонімів, сотень, може тисяч розмаїтих типів людських об’єднань. До ергонімів належать і ті об’єднання, що є виробниками речей, назви яких належать і до хрематонімів (суднобудівельні загони), і до

ідеонімів (мистецькі організації). Імовірно, ця обставина і стала причиною введення ергонімів до складу хремаонімів.

Важче усвідомити логіку тих ономастів, що включають до хремаонімів також хрононіми, тобто власні назви відрізків часу, подій, що мають передусім темпоральну, а не просторову локалізацію (*Варфоломійська ніч*). Долучення до розглядуваної онімної групи ще й хрононімів – назв епох – притаманне чеським та словацьким ономастам, так, Л.Куба серед хремаонімів бачить і назви епох [10,t.2:375]. Відомий словацький ономаст Мілен Майтан розглядає як хремаоніми назви часових відрізків, зокрема революцій, повстань, військових операцій [10,t.2:381-382]. Хрононіми не мають з хремаонімами нічого спільного, крім того, що ці два терміни є паронімами.

5. У визначенні обсягу хремаонімії є, гадаємо, ще одна трудність – власні назви дерев і взагалі рослин (йдеться не про сорти, а саме про індивідуальні назви). Древа з місця на місце не переміщуються, але то не топоніми: власна назва лісу – топонім (мікротопонім), але окремого дерева – ні. Дерево, на відміну від інших предметів, є живим організмом, але до зоонімів його теж не можна віднести, бо це флора, а не фауна. Тут може бути два виходи – або вважати власні флористичні назви окремим онімічним розрядом, як то робить О.В.Суперанська, уживаючи термін **фітонімія** [6:186, 189; 7:9,30], або все ж зарахувати фітоніми до назв предметів, до хремаонімів, як їх окремий специфічний домен. Ми схилиємося до цієї останньої думки. Теоретично фітоніми (серед них передусім назви дерев – дендроніми) є організмами, а практично – все ж предметами: „В лесу раздавался топор дровосека”. Поза тим фітонімів замало для окремого онімічного розряду. У міфології багатьох народів світу, у тім числі й слов’ян, визначну роль відігравало *світове дерево* – найдавніша модель космосу. У скандинавських віруваннях світове дерево вважалося ясенем і мало власну назву *Іггдрасиль* [11,p.1:288], у давньоєгипетських це було священне фруктове дерево *Persea* [4:33,40]. Роман Дж.Толкієна „Володар Кілець”,

сповнений фантазійної міфології, містить і ряд дендронімів, споріднених, на думку автора, із світовим деревом: “*Verily this is a sapling of the line of Nimloth the fair; and that was a seedling of Galathilion, and that a fruit of Telperion of many names, Eldest of Trees*” [11:p.3:301]. Отже – нащадок *Найдавнішого з Дерев*.

У наш час чи не половина усіх українських дендронімів – на хуторі Надія, де брати Тобілевичі встановили традицію висаджування іменних дерев, яка дбайливо підтримується в цій садибі-музеї. Іменний дуб „*Чорна ніч*” відомий в Одесі. Він був висаджений запорозькими козаками у 1791-1792 рр. на згадку про переселення на Кубань. Власні назви дерев, переважно дубів, існують – як рідкісне явище – і в інших регіонах.

Таким чином, окрім назв транспортних засобів (з космічними кораблями включно) та фітонімів до складу хрематонімів увіходять й наймення чимось видатних (або індивідуально поціновуваних) предметів – великих діамантів (*Кохінор, Шах*) та інших дорогоцінних каменів і золотих самородків; зброї, у давнину – передусім лицарських мечів (*Дюрондаль* у французькій епічній „*Пісні про Роланда*”), пізніше – гармат (рос. *Царь-Пушка*); предметів релігійного ритуалу, починаючи від легендарної чаші *Грааль*, яку шукали лицарі короля Артура, і до давньої традиції іменувати великі дзвони (пол. *Zygmunt, Karol*); побутових предметів – одягу (як загальновідомі: *Шапка Мономаха*, так і індивідуальні: Олександр Реформатський називав свій мисливський кожух „*Отец Алексей*”, а ковдру – „*Абрам*”), посуду тощо; стихійних лих – тайфунів, ураганів (колись одержували тільки жіночі імена, тепер і чоловічі теж) тощо.

6. Що нам дає об’єднання різних груп власних назв у фрейми, точніше індивідуальні фрейми? Спираючись на мудру тезу Чарльза Філлмора, можемо досить чітко визначити, які власні назви входять до хрематонімичного фрейму, а які не входять. Розуміючи фрейми як “засоби організації досвіду й інструменти пізнання”, Ч.Філлмор обґрунтував думку, що їх “утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно

структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов'язаними схематизаціями досвіду” [9:54,65]. “Використання структури фрейму, – слушно зауважує М.А.Терпак, – полегшує завдання аналізу мовного матеріалу, дає можливість систематизувати й докладно розглянути окремі одиниці”, що увіходять до фрейму [8:137].

Ось особливі, уніфіковані в межах фрейму конструкції знань і взаємно структурують усіх учасників фрейму і забороняють вхід у цей фрейм онімам, які не піддаються взаємному структуруванню. До хремотонімів не може потрапити, приміром, онім *Верховна Рада*, бо це назва групи людей, обраних за спеціальною процедурою і конституційно уповноважених керувати державою. Це – ергонім, який цілком відповідає конструкції знань про цей фрейм. Так саме не належить до хремотонімів власна назва “*Євро-2012*”, бо це хрононім, який підпорядковується конструкції знань, що стосується іменувань часових відрізків, подій. Назва “*Кобзар*” позначає духовний витвір людини і тому відповідає всім вимогам ідеонімічного фрейму. Ніяк (без зміни семантики) оніми *Верховна Рада*, “*Євро-2012*”, “*Кобзар*” не можуть потрапити в якісь інші фрейми, окрім названих. Конструкції знань про кожен фрейм чітко визначають, до якого саме фрейму належить та чи та власна назва. Поняття про фрейм усуває плутанину, яку нині маємо у визначенні обсягу хремотонімічного індивідуального фрейму.

7. Фрейми існують у ментальному лексиконі, у голові кожної окремої людини. Тому вони для кожного індивіда різні. За ступенем входження в індивідуальний фрейм його компоненти складають кілька кіл, як правило чотири. Так є зокрема в хремотонімічному фреймі.

Щодо структури індивідуального хремотонімічного фрейму, то в перше, найближче коло тут входять назви предметів для: 1) власників цих предметів; якщо діамант *Орлов* належав Катерині II, то він був у неї в першому колі, так само „*Антилопа-Гну*” була в першому колі Козлевича; власників предметів, що індивідуально для них наділені власними назвами, є багато: О.Реформатський як вдумливий мовознавець не вигадав щось унікальне, а

відкрив зріднення свідомості людини із звичними чи чимось дорогими, пам'ятними для неї предметами; 2) людей, що присвятили багато часу, зусиль й думок предметам-носіям хремотонімів, - вчених, колекціонерів, працівників музеїв та сховищ, водіїв транспортних засобів тощо. Той, хто постраждав від тайфуну *Кетрин*, теж довго матиме його в першому колі. Друге коло включає людей, які мали нагоду особисто познайомитись, побачити носіїв відповідних хремотонімів: хто бачив *Кохінор*, пам'ятатиме його блиск усе своє життя, хто був пасажиром швидкого поїзду Одеса – Київ „*Чорноморець*”, той автоматично приймає хремотонім „*Чорноморець*” у своє друге індивідуальне онімічне коло. У третє коло потрапляють хремотоніми, про які людина чула, знає щось про них, але предметів, наділених цими хремотонімами, не бачила, не знайомилася з ними. Так, той же діамант *Орлов* від графа Орлова та Катерини II до сучасних працівників кремлівської скарбниці-музея „Алмазний фонд” – у їх першому індивідуальному хремотонімічному колі; ті, хто побував у цьому музеї і бачив уславлений діамант, тримають його назву у другому колі, а хто тільки чув про нього, у того даний хремотонім у третьому колі. Відповідно, хто не чув і не знає про його існування, для того це сфера четвертого кола, що знаходиться за межами ментального лексикону.

Саме фреймовий підхід дозволяє розібратися в складі та структурі хремотонімічного розряду власних назв.

Література

1. Ильф И., Петров Е. Золотой теленок // Ильф И., Петров Е. Собрание сочинений. – М.: Гослитиздат, 1961. – Т. 2. – С. 5-288.
2. Карпенко О.Ю. Структура індивідуального ергонімічного фрейму // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2007. – Вип. 10. – С. 11-22.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов.энциклопедия, 1980-1982. – Т. 1-2.
4. Мюллер М. Египетская мифология. – М.: Центрполиграф, 2005. – 335 с.

5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 165 с.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2007. – 366 с.
7. Суперанская А.В., Сталтмане В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П.Непокупный. Изд. 2-е. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.
8. Терпак М.А. Фреймовая модель как способ структурирования и анализа концептов // Вестник СамГУ. – Самара, 2006. – Вып.5/1 (45). – С.132-137.
9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
10. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod.red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślikowej. – Warszawa; Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2002-2003. – Т. 1-2.
11. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. – Lnd.: Harper Collins, 1999. – Parts 1-3.

Інформація про автора:

Карпенко Олена Юріївна – доктор філологічних наук, доцент, в.о.професора, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету.

Адреса: Французький бульвар 53/19, Одеса, 65044, Україна

Телефон: (0482) 603471

e-mail: elena_karpenko@ukr.net